

DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2025-91-7>
УДК 330.8:330.346.2

Івашина О.Ф.

доктор економічних наук, професор,
Університет митної справи та фінансів

Івашина С.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Ковтун Н.С.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Ivashyna Oleksandr, Ivashyna Svitlana, Kovtun Nataliia
University of Customs and Finance

ІСТОРІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА УПРАВЛІННЯ

HISTORY OF INSTITUTIONALISATION OF CORPORATE ENTREPRENEURSHIP AND MANAGEMENT

У статті аналізується інституціоналізація корпоративного підприємництва та управління в процесі історичної еволюції корпоративних відносин. Мета статті полягає в узагальненні особливостей інституціоналізації корпоративного підприємництва та управління від зародження до сучасних форм, визначенні тенденцій їх подальшого розвитку. Досліджуються ті аспекти еволюції корпоративного управління, які безпосередньо визначаються технологічними змінами, а також особливостями економічних відносин в часи первісного нагромадження капіталу, промислового перевороту та індустріалізації. Доводиться, що історично корпорації стали організаційно-економічною формою монополізації виробництва, капіталу та ринків, а інституціоналізація корпоративного підприємництва забезпечила формування ефективних форм корпоративного управління.

Ключові слова: історія розвитку, корпорація, інституціоналізація, корпоративне підприємництво, корпоративне управління.

The article analyses the process of institutionalisation of corporate entrepreneurship and management in the course of historical evolution of corporate relations. Institutionalisation is considered as a result of economic and legislative changes in society. The article is aimed at summarising the peculiarities of institutionalisation of corporate entrepreneurship and management from its inception to modern forms and identifying trends in their further development. The authors focus on the institutional factors that determine the emergence of characteristic (attributive) features of a corporation in the process of economic development. The authors study those aspects of the evolution of corporate governance that are directly determined by technological changes, as well as the peculiarities of economic relations in the period of initial capital accumulation, industrial revolution and industrialisation. The legal aspect of corporate governance institutionalisation is highlighted. It is proved that historically corporations have become an organisational and economic form of monopolisation of production, capital and markets, and the institutionalisation of corporate governance ensured the formation of effective forms of corporate entrepreneurship, and the necessary changes at the microeconomic level. The article considers the influence of institutionalisation of corporate governance on internal institutional transformations in a corporation. The authors raise the issue of reflecting changes in corporate relations in economic thought. The article shows that corporations have always effectively ensured the accumulation and preservation of technological and institutional potential at different stages of society's development. The article shows how corporate organisational, economic and legal forms of entrepreneurship have ensured the implementation of corporate ownership, reduce socio-economic disparities in the digital society, and the process of corporatisation determines global trends in the formation of microeconomic structures. It is proved that the corporation remains an important organisational and legal, organisational and economic form and a direct phenomenon of the modern economy.

Keywords: history of development, corporation, institutionalisation, corporate relations, corporate governance, joint-stock company.

Постановка проблеми. Актуалізація проблеми інституціоналізації корпоративного підприємництва та управління зумовлена значенням корпоративних форм в історії розвитку міжнародної торгівлі, первісного нагромадження капіталу, промислового перевороту, індустріалізації та постіндустріалізації суспільства. Визначити корпорацію як економічну категорію можна якщо використати загальне методологічне правило, відповідно до якого будь-яке явище має досягти певного рівня розвитку і розвитку форм, щоб закони його розвитку стали доступними для дослідження. Тому, особливості інституціоналізації корпоративних відносин легше зрозуміти, якщо дослідити їх не просто у конкретній історичній формі, а від зародження до сучасних форм. Мета історико-економічних досліджень полягає в тому, щоб підтвердити правильність висновків абстрактно-логічного аналізу минулих і сучасних економічних форм. Історико-економічні дослідження, як правило, передбачають використання міждисциплінарного підходу. Історико-генетичний аналіз дозволяє на широкому історичному тлі визначити ключові етапи в історії інституціоналізації корпоративних відносин. Інституційний підхід пояснює інституціоналізацію корпоративного підприємництва з позицій інституційної історії, теорій прав власності, трансакційних витрат, теорії угод з урахуванням економіко-правової культури, етичних і соціокультурних норм суспільства. Ми досліджуємо інституціоналізацію як початкових, так й сучасних форм корпоративного підприємництва та управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми історії розвитку економічних форм та інституціоналізації економічних відносин знайшли відображення в фундаментальній роботі Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона [1]. Ю.М. Клапків розкрив зміст інституціоналізації як економічної категорії та визначив термінологічні проблеми, які виникають при її використанні [2, с. 12–14; 3, с. 131–134]. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти аналізу історії корпоративного підприємництва, розвиток теорії і практики управління в корпоративних структурах дослідили Н.Є. Дєєва, П.Г. Ільчук та О.Г. Корольова [4; 5, с. 180–182]. Аналіз економіко-правових проблем корпоративного підприємництва та управління в контексті історії формування господарської правосуб'єктності акціонерних товариств проведено в монографії О.В. Гарагонича [6]. Розвиток корпоративного права Франції в період XVIII – XX ст., його характерні ознаки проаналізовано в роботі О.Р. Ковалишина [7]. Історію розвитку корпоративних структур з акцентом на особливості розвитку корпоративного законодавства в Польщі та в Україні дослідив І.В. Колос. Він виділив важливі етапи інституціоналізації юридичних норм, що

регулюють корпоративне управління [8, с. 1–4]. Сучасні принципи дослідження історико-економічних проблем, зв'язок історії економічних ідей з історією економічних подій, наукове відображення їх взаємодії у суперечливому поєднанні відносно автономних рівнів аналізу та відповідними узагальненнями розкрито в роботі В.М. Соболева та М.В. Соболевої [9, с. 1–4]. Л.М. Крот звертає увагу на важливість ґрунтовного і зваженого історико-економічного аналізу корпорації, що враховує специфіку, менталітет і національні традиції підприємництва [10, с. 1–4]. Здобутки економічної науки в дослідженні процесу інституціоналізації корпоративного підприємництва та управління очевидні. Потребує уваги інституціоналізація процесів концентрації, інтеграції та диференціації виробництва та капіталу з використанням організаційних форм корпоративного підприємництва в інформаційній економіці.

Мета статті полягає в узагальненні особливостей інституціоналізації корпоративного підприємництва та управління від зародження до сучасних форм і визначенні тенденцій їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. В сучасній історико-економічній літературі існують різні погляди на появу корпорацій. Дослідники наводять приклади існування підприємницьких об'єднань корпоративного типу в Шумерському царстві та Месопотамії в середині II тис. до н.е., у асирійців та фінікійців в I тис. до н.е. У ті часи корпоративні об'єднання функціонували за рахунок капіталу внесеного учасниками на паритетних засадах для досягнення спільної господарської мети. Очевидно, що проводити аналогію між давніми та сучасними корпоративними об'єднаннями важко [4–5; 8].

Найдавнішою перехідною формою від перших корпоративних утворень до підприємницької корпорації можна вважати систему відкупів у Стародавньому Римі. У законодавстві Римської імперії допускалася можливість оренди державних доходів і виконання певних фіскальних функцій держави публіканами. Публікани – приватні фізичні особи, які укладали договір відкупу з державою та брали на відкуп у держави її майно та доходи. Надати державі гарантії виконання фіскальних функцій у віддалених римських провінціях могли лише великі організаційні структури – товариства публіканів. Товариства публіканів знаходились у Римі, а у провінціях мали управляючих і необхідний апарат, в основному з рабів. Вищим органом влади в товаристві були збори засновників товариства і товаришів, що безпосередньо займалися справами в провінціях та особи, що надавали капітали для ведення взятого ними відкупу з метою отримання пропорційної частки прибутку. Створювалося договірне товариство корпоративно-

го типу, що стало прототипом інституту юридичної особи [11, с. 186–189].

У середньовічній Європі корпоративні утворення поширилися в результаті відмирання патріархальних відносин і розвитку торгівлі, підприємництва та права. У X ст. формою організації економічної експансії Венеції була коменда – первісний тип акціонерної компанії, що створювалася лише на термін однієї торговельної трансакції. Коменда передбачала двох партнерів – осілого, який перебував у Венеції, та мандрівного. Осілий партнер вкладав гроші у підприємство, а мандрівний супроводжував вантаж. Зазвичай осілий партнер інвестував левову частку капіталу. Якщо подорож приносила гроші, прибутки розподілялися відповідно до договорів коменди двох типів. Якщо осілий партнер вкладав 100% капіталу, то отримував 75% прибутку, а якщо вкладав 67% капіталу, то отримував 50% прибутку [1, с. 133–134].

На межі XI–XII ст., на основі торгових звичаїв, елементів ділової етики та християнської моралі, було сформульовано принципи торговельного права. Торговельне право регламентувало створення середньовічних торгових асоціацій – гільдій. За економічною природою гільдії були прообразом сучасних корпорацій. Взаємовідносини в них склалися на основі особистих договорів, вони не мали спільного капіталу, не були цілісними економічними одиницями, однак відповідали за борги кожного з учасників [12, с. 8].

У XII–XIII ст. виникли морські товариства. Юридичні форми морських товариств будувалися на поділі прав власності. Об'єктом власності та основним капіталом товариства було торгове судно, на якому перевозили товари, а метою діяльності – отримання прибутку. Капітал товариства визначався вартістю судна та розподілявся між партнерами на визначену засновником кількість частин. В морських товариствах вирішальне значення у справах управління належало партнерам. Найбільш важливі питання, особливо ті, що стосуються збільшення основного капіталу вирішували збори акціонерів. Засновник звітував перед загальними зборами за результатами діяльності товариства. Додаткові платежі, які здійснювало товариство, визнавалися загальними витратами. Організація морських товариств мала капіталістичну природу і за певними ознаками наближалася до корпорацій як організаційно-правової форми підприємництва [13, с. 8]. Схожою на морські товариства, була організація гірських товариств, що виникли у X – XII ст. У XIII ст. набули рис корпоративних об'єднань товариства торговців-власників суден в Італії, товариства з експлуатації млинів у Франції та Німеччині. У XV – XVI ст. виникли товариські об'єднання військових і, навіть, піратів.

В епоху правління англійської королеви Єлизавети I Тюдор (1558–1603 рр.), в піратських товариствах було встановлено обмежену відповідальність учасників товариства за результати його економічної діяльності, виключно в межах свого вкладу в статутний капітал компанії. Такий підхід забезпечив можливість фінансування найризикованіших піратських експедицій (1572–1573 рр.), а також відому кругосвітню експедицію в 1577–1580 рр. на чолі з Ф. Дрейком, прибуток від якої становив 1,5 млн. ф. ст., при величині статутного капіталу товариства 5 тис. ф. ст. [5, с. 181].

Виникнення корпоративних утворень у середньовічній Європі відобразило об'єктивну необхідність об'єднання капіталів для ведення підприємницької діяльності у великих масштабах. Частки капіталу товариств починають вільно продавати, передавати в заставу та спадок. Ускладнення відносин власності привело до створення та інституціоналізації системи захисту прав корпоративної власності на основі писаного права, а також неписаних елементів ділової етики та моралі.

У період формування світового ринку та первісного нагромадження капіталу в XVI–XVII ст. принцип обмеженої відповідальності учасників товариств за результати його економічної діяльності став визначальним при створенні колоніальних компаній. Колоніальні компанії – «квазіакціонерні товариства» стали історично новою формою капіталістичного підприємництва. Нові організаційно-правові форми підприємництва часто створювалися з приватної ініціативи, але обов'язково, в дозволеному порядку. Уряд надавав кожній з компаній певні монополії (привілеї) переважно для освоєння заморських територій та колоніальної торгівлі з ними. Протягом XVI–XVII ст. було утворено близько 60 колоніальних компаній (Суринамська, Північна і Левантська в Голландії, Англійські Ост-Індська та Південно-океанська торговельна компанії та інші).

Конкуренція великої кількості голландських компаній створила значні труднощі в одержанні прибутку, що змусило уряд Голландії об'єднувати окремі компанії в єдину структуру. В 1594 р. в Амстердамі була створена торговельна компанія, яка об'єднала в своєму складі 18 учасників і стала попередницею Ост-Індської голландської компанії. Ост-Індської голландська компанія була створена в 1602 р. і мала капітал в 6,5 млн. флоринів, розподілених на акції по 3 тис. флоринів. Відповідно до розрахунку 1699 р. первинний капітал компанії, що в подальшому не буде ні зменшено, ні збільшено, відповідав 64 тонам золота. В 1602 р. капітал голландської Ост-Індської компанії в шість разів перевищував капітал англійської Ост-Індської компанії, створеної в 1600 році.

Акція Ост-Індської компанії визначала частку акціонера в об'єднаному капіталі та надавала право на частку прибутку. Акції компанії з самого початку були об'єктами біржових операцій. Так, в 1670 р. компанія отримала значні прибутки, що забезпечило високий дивіденд – 7,84 %, а курс акцій збільшився до 510 %, якщо вважати за 100 пунктів паритет при утворенні компанії в 1602 р. [14, с. 224–225].

Таким чином, акціонерний механізм давав змогу колоніальним компаніям забезпечувати значні обсяги обігу, спрощувати операції, розширювати ринки та перетворювати акції на зручний інструмент для спекуляцій. За своїми основними ознаками корпорації були схожими на сучасні акціонерні товариства та надавали такі можливості:

- отримувати дивіденди без прямої участі в діяльності підприємства;
- мінімізувати ризики відповідно до кількості сплачених акцій;
- входити і виходити з товариства шляхом купівлі або продажу акцій.

В епоху первісного нагромадження капіталу швидко створювалася біржова інфраструктура корпоративного сектора. Перша міжнародна біржа цінних паперів виникла у 1460 році в Антверпені, а протягом XVI ст. біржи виникли в інших економічних центрах Європи. Розвивалися системи офіційних біржових курсів та практика публічної підписки на позики і облігації. З 1695 року королівська біржа Лондона, а з 1724 р. Паризька біржа почали проводити операції з акціями компаній [14; 15]. Уже в XVII столітті в торгівлі акціями розрізняли три категорії осіб – суб'єктів біржової діяльності. Перша категорія купувала акції з метою розміщення капіталу й цікавилася насамперед дивідендами, а не курсом акцій. До другої категорії належали ті, хто купував акції з наміром перепродати їх за вищою ціною через певний час. Третю категорію становили справжні гравці, які спекулювали виключно на різниці в цінах.

Промислова революція в Англії, початок якої датується кінцем XVII ст., характеризувалася подоланням обмежених можливостей окремого підприємця щодо здійснення нових капіталовкладень для масового виробництва та потребувала реорганізації економічних інститутів на користь інноваторів і підприємців. Прийняття та інституціоналізація законодавчих актів, спрямованих на забезпечення та дотримання поліпшених і нових прав власності, пом'якшення фіскального режиму, розширеного доступу до фінансів, захисту підприємців стали результатом «Славетної революції» 1688 року. Законодавчі зміни створили інституційні умови для вибухового зростання кількості інновацій і сприяли появі нових технічних засобів, що забезпечили швидку

механізацію виробництва та розвиток фабричної промисловості.

Відомий британський історик Я. Мортимер зазначає, що «у першій половині XVIII століття спостерігалось зростання бавовняної промисловості в межах 1,37% на рік. У 1760 – 1770 роках щорічне зростання становило 4,59%, 1770 року досягло 6,2%, а в 1780-х роках воно зросло до 12,76%. Такі зрушення в промисловому виробництві віддзеркалювалися майже в усіх галузях промисловості. Виробництво британського чавуну збільшилося з 30 000 тонн у 1760 році до 244 000 тонн 1806 року. У 1700 – 1709 роках в Англії було подано лише 31 заявку на патенти; а в 1800 – 1809 роках успішними були не менше 924 заявок, у 1890-х роках британський патентний відділ отримав понад 238 000 заявок. Але загалом, промислові революції XVIII століття мали «колумбівський ефект» – вони не лише назавжди змінили стан речей, але й показали людям шлях до майбутнього» [16, с. 242].

Технічні відкриття XVIII – початку XIX ст. стали результатом зростання ролі суб'єктивного фактору в розвитку промисловості. Якщо врахувати вкрай слабкий розвиток освіти й технічних наук в той час, майже повну відсутність грамотної технічної документації, саме здатність до технічного мислення, неабияка технічна обдарованість, свого роду технічна одержимість, а в деяких випадках і технічна геніальність перших винахідників-самоучок були важливими факторами розвитку підприємництва [16–17, с. 20]. Природні риси таких підприємців, безумовно, виділяли їх із загальної маси і оберталися значними конкурентними перевагами при створенні нових форм організації виробництва. В епоху промислового перевороту суспільна необхідність акумуляції великих капіталів для будівництва залізниць, доріг, видобутку корисних копалин та сприяла масовому створенню акціонерних товариств які вийшли за межі індивідуального контролю.

У 1720 році, для недопущення поширених зловживань із боку засновників компаній, «створених на шкоду та розорення добрих підданих Її Величності», які активно залучали кошти численних акціонерів для використання їх у власних інтересах, був прийнятий англійський закон «Про бульбашкові компанії» (Bubble Act) [18]. Однак поширена в XVIII – першій половині XIX ст. практика жорсткого державного регулювання корпоративних відносин так і не забезпечила вирішення проблеми зловживань з боку засновників корпорацій.

Інституціоналізація корпоративного підприємництва відбувалася на основі загальних кодифікованих законодавчих актів, таких як Торговий статут у Російській імперії (1657), Торговий кодекс у Франції (1807), Торгове положення у Німеччині (1847) та ін.

Поступово, корпоративне право з'явилося в Торговельному кодексі Іспанії, Греції, Туреччини, Японії, Цивільному кодексі Швейцарії, Італії та інших країн. В першій половині XIX ст. в більшості країн Європи діяльність акціонерних товариств було врегульовано правовими актами. Перший у Європі загальний закон про акціонерні товариства «Положення про компанії на акціях» було затверджено імператором у 1836 р. в Росії, в 1843 р. у Пруссії прийнято Закон про акціонерні товариства, у 1844 році в Англії, а у 1856 році у Франції були прийняті самостійні закони про акціонерні товариства [6, с. 16].

Торговий кодекс 1807 року систематизував корпоративне право Франції. Якщо Цивільний кодекс Наполеона закріплював лише загальні положення про юридичну особу, то Торговий кодекс (17, ст. ст. 18–64) частково компенсував цей недолік, визнавши торгові товариства повноцінними учасниками правових відносин [19, ст. ст. 18–64]. В Кодексі було визначено загальні засади повного, командитного та акціонерного товариств. Кодекс став тим актом, із моменту видання якого виник правовий інститут “акціонерне товариство”, а акціонерна форма підприємницької діяльності вперше була врегульована на рівні кодифікованого акту. Поступово акціонерні товариства перетворилися з об'єднання осіб на об'єднання капіталів, що зробило їх надзвичайно привабливими для підприємців.

У першій половині XIX ст. у Франції структура та специфіка корпоративного управління кожного з товариств і надалі врегульовувалися актами уряду (октроюванням). Тому набуває популярності командитно-акціонерне товариство, стосовно якого не було обмежень, пов'язаних з октроюванням та отриманням окремого дозволу від уряду для започаткування підприємницької діяльності. Збільшення кількості командитно-акціонерних товариств у першій половині XIX ст., що отримало в історії назву «командитної лихоманки», забезпечило швидкі темпи індустріалізації економіки Франції. Зрештою, у 1856 р. були внесені законодавчі зміни, якими було суттєво обмежено свободу реєстрації командитно-акціонерних товариств. Подальші зміни в корпоративному законодавстві Франції були обумовлені конкуренцією з іноземними акціонерними товариствами. У другій половині XIX ст. на зміну дозвільній практиці організації товариств приходить нормативно-явочна. У 1857 р. було скасовано принцип октроювання для іноземних, а у 1867 р. – для всіх без винятку акціонерних товариств. У британському праві цей принцип було скасовано у 1862 році. Прийнятий у Франції в 1867 р. конституційний закон дозволив акціонерним товариствам збільшувати свій капітал шляхом перетворення суспільних заощаджень на акції корпорації [6, с. 16–17; 7, с. 188–190].

Інституціоналізація законодавчих змін зумовила швидкий розвиток корпоративного сектору економіки. Про це свідчать темпи біржової торгівлі корпоративними цінними паперами. Якщо у 1830 році в лістингу Паризької біржі були акції лише 30 акціонерних товариств, то у 1881 році їх кількість зросла до 810. У 1850 році торговельні операції здійснювалися майже з 50 найменуваннями іноземних цінних паперів, а у 1870 році – вже з близько 100. Прийнятий у 1870 р. у Німеччині закон про акціонерні товариства значно спростив процес створення акціонерного товариства і дав можливість вільно, без державної ліцензії, продавати свої акції на біржі. У 1870 р. на біржі були зареєстровані цінні папери 300 акціонерних товариств, а у 1872 р. – їх було вже 780.

Важливим кроком у розвитку корпоративних відносин стала інституціоналізація прийнятого у 1872 р. в Німеччині закону про товариства з обмеженою відповідальністю, що поєднували риси принципово відмінних товариств – акціонерних, які об'єднують капітали, і господарських, що об'єднують підприємців. По суті, було інституціоналізовано принцип обмеженої відповідальності учасників за результати діяльності товариства. Така перевага забезпечила товариствам з обмеженою відповідальністю значну популярність – спочатку в Німеччині, а потім і в усьому світі.

Загальносвітові тенденції формування корпоративного сектору не минули й Україну. Селянська реформа 1861 р. значно прискорила процес промислового перевороту. Якщо в 1869 р. в Україні нараховувалося 3712 заводів, то в 1897 р. – вже 8063. Наприкінці XIX ст. акціонерна форма організації виробництва була основною для підприємств чорної металургії, які в 1912 р. давали більше 30 % усієї промислової продукції України. На відміну від Уралу, де до початку XX ст. панувала одноосібна форма підприємництва, українська металургія сформувалася виключно у вигляді акціонерних товариств. Протягом 1869–1913 рр. в металургії України діяло усього 20 акціонерних товариств, акціонерний капітал яких у 1869 р. становив 2832 тис. руб., а 1913 р. – 185453 тис. руб. [20, с. 71–72].

Після світової кризи 1873 р. починається другий етап розвитку корпоративних підприємств. Діяльність корпорації була законодавчо регламентована та інституціоналізована в усіх країнах Європи. Стрімкий розвиток науки змінив виробництво, зменшив роль суб'єктивно-індивідуального фактора в промисловому розвитку та прискорив створення інституційної інфраструктури корпоративного підприємства. Реалізувати всі переваги, пов'язані із запровадженням науки у виробництво, змогли лише найбільші підприємства корпоративного типу та їхні об'єднання.

У 70–80-ті роки XIX ст. зазнала змін банківська система Німеччини. Банки було перетворено на акціонерні товариства, що стали організаторами створення та об'єднання промислових підприємств у формі акціонерних товариств. Характерна для Німеччини залежність промисловості від банківського фінансування дала можливість банкам виступити в ролі грюндерів. Банки прискорили концентрацію виробництва та капіталу через злиття однорідних підприємств і комбінування виробництва. Процеси об'єднання в корпоративному секторі економіки стали ефективним способом нагромадження капіталу та збільшення внутрішніх інвестиційних можливостей підприємств. Акціонерна форма підприємств стала тією базою, на якій створюються господарські об'єднання незалежних юридичних осіб. Інтеграційні об'єднання та акціонерні компанії у формі фінансово-промислових груп забезпечили концентрацію і централізацію капіталу для реалізації вартісних проєктів. Результатом утворення об'єднаних корпоративних структур стало обмеження досконалої конкуренції і, одночасно, поширення нових форм недосконалої конкуренції, що доводило неможливість абсолютної монополізації ринків корпораціями.

Об'єднані корпоративні структури забезпечили ефективну специфікацію все більш складної системи прав корпоративної власності та інституціоналізацію нових підходів до корпоративного управління. Корпорації отримали можливість ефективно управляти у межах об'єднання за допомогою правових та фінансових важелів, кадрової політики, внутрішньої кооперації, розвитку контрактації й контролю. Завдяки ускладненню акціонерних зв'язків та новій специфікації прав власності створювалися умови для отримання більш високої норми прибутку, економії виробничих, управлінських і трансакційних витрат.

В економічній літературі того періоду корпорації переважно аналізувалися в контексті неокласичних уявлень про максимізацію прибутку і мінімізацію витрат фірми. Однак у працях А. Маршалла вже можна знайти елементи інституційного аналізу ефективного управління факторами виробництва в корпорації. Фактором ефективності корпоративного управління, що створює тенденцію до приведення доходів від управління у відповідність із труднощами виконаної роботи, він вважав ефективний розподіл функцій власності та управління [21, с. 386–390]. По суті, Маршалл розглядав корпорацію як організаційно-економічну форму підприємництва.

Новий етап розвитку корпоративного підприємництва та управління розпочався у 20-х роках XX ст. Саме тоді акціонерні товариства стали наймасовішою формою організації підприємницької діяльності та провідним сектором економіки і до-

вели що мають вирішальні інституційні переваги перед іншими формами організації підприємництва. Американські інституціоналісти А. Берлі і Г. Мінз у роботі «Сучасна корпорація і приватна власність» (1931) зробили висновок про інституціональну за змістом корпоративну революцію. Вони довели, що корпорації здатні ефективно об'єднувати виробничу, ринкову, збутову та інші види предметної монополії. При цьому корпорації концентрують величезні капітали та управляються найманими менеджерами, які не несуть всієї повноти відповідальності за наслідки власних дій та можуть діяти, навіть, у супереч інтересам максимізації прибутку [22]. Новий підхід підривав основи ортодоксальної неокласичної доктрини та створив підґрунтя для появи сучасних теорій корпоративного управління. Стало очевидним, що вдосконалені протягом століть корпоративні відносини надали корпорації важливих інституційних ознак:

- інституційний поділ праці та виділення корпоративного управління забезпечує ефективність корпоративного підприємництва;
- обмежена відповідальність акціонера за зобов'язаннями корпорації;
- наявність акціонерного механізму для залучення інституційних інвесторів і широких верств населення для фінансування інвестицій;
- висока ліквідність і простота процедури передачі прав власності;
- адаптивність корпорації до зовнішнього інституційного середовища;
- прийняття корпораціями на себе відповідальності за результати діяльності при відносній незалежності від кожного індивідуального акціонера.

Останнім етапом в історії інституціоналізації корпоративних відносин та управління можна вважати період з початку 50-х років XX ст. і до сьогодні. Остаточо сформувалися дві основні моделі корпоративного управління – англо-саксонська (однорусна) та європейська (дворусна), а також типова управлінська структура корпорації. Тісно пов'язані між собою фондовий ринок і корпоративний сектор економіки стали ефективними інструментами економічного розвитку. Так, у 90-ті роки інституційний механізм фондового ринку забезпечив ринкову переоцінку вартості активів високотехнологічних компаній сектора «економіки знань», знецінив активи компаній традиційного сектора економіки та змінив структуру економіки. По суті, фондовий ринок надав фінансові ресурси для «постіндустріальної революції» у 90-х роках XX ст. за рахунок індустріального сектора економіки.

На цьому етапі зміни в корпоративному законодавстві в Японії (закон 1951 р.), у Німеччині (Закон про акціонерні товариства 1965 р.), у Франції (Закон

про торговельні товариства 1966 р.), у Швейцарії (Зобов'язальний закон) та ін. забезпечили публічність корпорацій та розвиток внутрішніх корпоративних правил. В останні роки зміни корпоративного законодавства інституціоналізуються через неформальне визнання кодексів корпоративного управління, що регламентують внутрішнє життя корпорацій. У 1968 р. Європейське економічне співтовариство прийняло директиву про корпоративне законодавство для європейських компаній. У 1992 р. у Великобританії з'явився перший Кодекс корпоративного управління в якому визначено вимоги щодо «прозорості» фінансової звітності корпорацій. З метою запровадження раціональних ділових норм у корпоративну практику Організація економічного співробітництва та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку та Конфедерація європейських асоціацій акціонерів «Євроакціонери» розробили стандарти внутрішнього корпоративного управління. Стандарти стосуються вимог щодо відносин між акціонерами, клієнтами товариства, постачальниками, громадськістю, державною та місцевою владою. У 2017 р. була прийнята Директива ЄС «Про деякі аспекти права товариств», що визначила Загальні засади господарської правосуб'єктності акціонерного товариства [6, с. 26; 23, с. 195; 24].

В Україні розвиток корпоративного підприємництва активізується з виданого в 1993 році Указу Президента України «Про корпоратизацію підприємств», який є чинним й нині та запровадив обов'язкову корпоратизацію – перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75% статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань, правовий статус

яких раніше не був приведений у відповідність з чинним законодавством (далі – підприємства), у відкриті акціонерні товариства [25]. На відміну від прийнятого у світі розуміння корпорації як організаційно-правової форми підприємництва, представлені акціонерними товариствами, в Україні до підприємств корпоративного типу управління відносять не тільки командитні товариства, товариства з обмеженою, додатковою або повною відповідальністю, але й інші організаційно-економічні форми: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни та інші об'єднання юридичних осіб. Як бачимо, семантична форма «корпорація» включає не тільки об'єднання капіталів, але й об'єднання підприємств на основі техніко-економічних зв'язків. На сьогодні в Україні корпоративне законодавство в цілому врегульовано та представлено нормативними актами. Діяльність акціонерних товариств регулює Закон України «Про акціонерні товариства». Закон визначає порядок їх заснування, діяльності та ліквідації, регулює права та обов'язки акціонерів, органів управління та інших учасників [26].

Інформацію про динаміку зміни кількості суб'єктів корпоративного сектору наведено в табл. 1.

У 2015 р. частка підприємств корпоративного типу в загальній кількості підприємств в Україні становила 45,4 %. Протягом останніх п'яти років ця частка збільшилася на 2,5 % і у 2025 році становила 54,1 %. Кількісний склад корпоративного сектору характеризується позитивною динамікою та низьким рівнем ефективності. Із цього випливає одна з найважливіших інституційних засад розвитку корпоративного підприємництва в Україні – становлення національних стандартів корпоративного управління.

Таблиця 1

Показники корпоративного сектору України за організаційними формами (2021–2025 рр.)

Вид об'єднань корпоративного типу	Роки				
	2021	2022	2023	2024	2025
Акціонерне товариство	6650	7180	7159	7124	7110
Товариство з обмеженою відповідальністю	707403	756741	779650	804158	815873
Товариство з додатковою відповідальністю	1511	1504	1507	1498	1496
Повне товариство	1306	1290	1284	1275	1275
Командитне товариство	371	368	364	366	365
Корпорація	555	552	548	551	551
Асоціація	2486	2524	2549	2563	2569
Концерн	186	187	185	185	184
Консорціум	105	164	185	220	239
Інші об'єднання юридичних осіб	743	740	737	734	731
Разом	721 316	771 250	794 905	818674	830393
Загальна кількість підприємств	1 395448	1 458248	1488098	1518456	1532553
Частка підприємств корпоративного сектору в загальній кількості підприємств (%)	51,6	52,8	53,4	53,9	54,1

Джерело: за даними: [27; 28]

Висновок. Історичний досвід розвитку провідних економік доводить, що саме інституціоналізація корпоративних відносин в різних країнах у різні епохи стала потужним імпульсом індустріалізації та постіндустріалізації суспільства. Отже, корпорації стали домінуючою організаційно-правовою формою у світовій економіці. Еволюція суб'єкта корпоративної власності від одноосібного до асоційованого привела до ускладнення специфікації структури прав корпоративної власності та контрактації на мікрорівні, механізму й форм її реалізації. Створення національних корпоративних моделей і фондових систем привело до інституціоналізації різних моделей корпоративного управління. Корпоративне управління забезпечує учасникам корпоративних відносин координацію своїх дій, та, відповідно, зменшення трансакційних витрат, дотримання інтересів акціонерів і суспільства загалом. Одночасно, зростаюча складність корпоративного управління обумовлена зростаючими

масштабами та структурою об'єкта управління, існуванням колегіальних та адміністративних органів управління, що підвищує рівень трансакційних витрат.

Епоха «постіндустріальної революції» певною мірою змінила наші уявлення про розвиток корпоративного сектора економіки. Якщо на великих корпоративних підприємствах індустріальної епохи в умовах складної специфікації права власності відбувалося відокремлення управлінських функцій від власників, диференціація планування, менеджменту, проектування, маркетингу, мотиваційної системи, контролю, то сьогодні в високотехнологічних компаніях, інноваційних фірмах простежується зворотна тенденція – об'єднання управлінських функцій і власності, зростає роль фондових ринків. Ця тенденція стає закономірністю розвитку інформаційної економіки. Нові складні процеси розвитку корпоративних відносин потребують подальшого наукового аналізу.

Список літератури:

1. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. Олександр Дем'янчук, Київ: Наш формат, 2020. 472 с.
2. Клапків Ю.М. Концептуалізація поняття інститут та інституалізація для ринку фінансових послуг. *Вісник Асоціації докторів філософії*. 2015. Вип. 1. С. 12–14.
3. Клапків Ю.М. Аналіз інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 25. Ч. 2. 2017. С. 131–134.
4. Деева Н.Є. Історичні аспекти теорії і практики корпоративного управління. *Ефективна економіка*. № 9. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4279>
5. Ільчук П.Г., Корольова О.Г. Корпоративне управління: історичні аспекти та тенденції розвитку. *Управління у сферах фінансів, страхування та кредиту* : тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 18–21 листопада 2009 року. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. С. 180–182. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/c4c50cbc-a670-4f3e-a3bf-0e8fa>
6. Гарагонич О.В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств: проблеми теорії і практики : монографія. Київ : НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. 2019. 406 с.
7. Ковалишин О.Р. Генезис корпоративного права Франції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 188–190.
8. Колос І.В. Історико-правовий аспект корпоративного управління в ТОВ за законодавством Польщі та України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. URL: <https://app-journal.in.ua/wpcontent/uploads/2024/10/28.pdf>
9. Соболев В.М., Соболева М.В. Методологія історико-економічного дослідження як чинник і засіб деміфологізації історії розвитку економічної науки в її організаційно-інституційному вимірі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2020. Вип. 99. С. 15–23.
10. Крот Л. М. Історико-економічні засади формування концепції підприємництва у вітчизняній науковій думці. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8672>
11. Баїк О.І. Становлення податків у Стародавньому Римі. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 185–191.
12. Мирошник А.М. Економічна природа розвитку корпоративних відносин в Європі в історичному аспекті. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2003. № 7 (38). С. 8–12.
13. Груба Г.І. Інституціональні та правові умови розвитку корпоративного сектора економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=289>
14. Braudel F. Civilization and Capitalism, 15th-18th Century: Vol. I The Structure of Everyday Life. University of California Press. Los Angeles. 1992. 624 p.
15. Бурковська А. В., Бурковський І. Д., Лункіна Т. І. Особливості виникнення і розвитку бірж у країнах світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 3. С. 51–54.
16. Мортімер Іен Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас / пер. з англ. Я. Машико. Харків: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2018. 448с.

17. Gunter Ogger Die Grunderjahre. Als der kapitalismus jung und verwegen war. Droemersch Verlag sanstalt Th. Knaur Nacht. München, Zürich. 1982. 384p.
18. Вінник О.М. Акціонерне право / Енциклопедія Сучасної України. НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-43571>
19. Коммерческий кодекс Франции: в 2 т. / Пер. с франц. В. Н. Захватаев Киев: Алерта, 2019. Т. 1. 842 с.
20. Мітрофанов А. Акціонерні товариства у металургійній промисловості України у XIX–початку XX ст. *Економіка України*. 1992. № 12. С. 71–75.
21. Marshall A. Principles of Economics: an introductory volume Publisher: London: Macmillan, 1947.
22. Berle A.A., Means G.C. The Modern Corporation and Private Property. New York: MacMillan and Co, 1932. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/106085/mod_resource/content/1/DCO0318_Aula_0_Berle_Means.pdf
23. Іорґачова М. І. Кодекси корпоративного управління – напрямок розвитку корпоративних відносин у країні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. № 41 (2). С. 193–201.
24. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_014-17#Text
25. Про корпоратизацію підприємств: Указ Президента України від 15 червня 1993 року № 210/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/93#Text>
26. Про акціонерні товариства : Закон України. Відомості Верховної Ради 2023, № 18–19, ст.81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246520#Text>
27. Статистичний щорічник України за 2022 рік. Державна служба статистики України, 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf
28. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Adjemoglu D., Robinson D. (2020). Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vldy, bahatstva ta bidnosti [Why nations decline. The origin of power, wealth and poverty]. Kyiv: Nash format, p. 472.
2. Klapkiv Yu.M. (2015) Kontseptualizatsiia poniattia instytut ta instytualizatsiia dlia rynku finansovykh posluh Conceptualization of the concept of institution and institutionalization for the financial services market [J]. *Visnyk Asotsiatsii doktoriv filosofii*, vol. 1, pp. 12–14.
3. Klapkiv Yu.M. (2017) Analiz instytutsionalnoho rozvytku rynku strakhuvannia zhyttia v Ukraini [Analysis of the institutional development of the life insurance market in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 25/2, pp. 131–134.
4. Dieieva N.Ie. (2015) Istorychni aspekty teorii i praktyky korporatyvnoho upravlinnia [Historical aspects of the theory and practice of corporate governance]. *Efektivna ekonomika*, no. 9. Available at: <http://www.economy.nayka>.
5. Ilchuk P.H., Korolova O.H. (2009) Korporatyvne upravlinnia: istorychni aspekty ta tendentsii rozvytku [Corporate governance: historical aspects and development trends]. *Upravlinnia u sferakh finansiv, strakhuvannia ta kredytu : tezy dopovidei II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (November 18–21, 2009). Lviv : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”, pp. 180–182
6. Harahonych O.V. (2019) Hospodarska pravosubiektnist aktsionerlykh tovarystv: problemy teorii i praktyky : monohrafiia [Economic legal personality of joint-stock companies: problems of theory and practice: monograph]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhen, p. 406. Available at: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/122/%>
7. Kovalyshyn O.R. (2023) Henezys korporatyvnoho prava Frantsii [Genesis of corporate law in France]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no. 8, pp. 188–190. Available at: http://lsej.org.ua/8_2023/43.pdf
8. Kolos I.V. (2024) Istoryko-pravovy aspekt korporatyvnoho upravlinnia v tov za zakonodavstvom Polshchi ta Ukrainy [Historical and legal aspect of corporate governance in LLCs under the legislation of Poland and Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, no. 5. Available at: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/28.pdf>
9. Soboliev V.M., Sobolieva M.V. (2020) Metodolohiia istoryko-ekonomichnoho doslidzhennia yak chynnyk i zasib demifolohizatsii istorii rozvytku ekonomichnoi nauky v yii orhanizatsiino-instytutsiinomu vymiri [Methodology of historical and economic research as a factor and means of demythologizing the history of the development of economic science in its organizational and institutional dimension]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, seriia “Ekonomichna”*, vol. 99, pp. 15–23.
10. Krot L. M. (2021) Istoryko-ekonomichni zasady formuvannia kontseptsii pidpriemnytstva u vitchyzniani naukovii dumtsi [Historical and economic principles of the formation of the concept of entrepreneurship in domestic scientific thought]. *Efektivna ekonomika*, no. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8672>
11. Baik O.I. (2017) Stanovlennia podatkov u starodavnomu rymy [Formation of taxes in ancient Rome]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnikha. Seriia: Yurydychni nauky*, no. 813, pp. 185–191. Available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2498/vnulpurn201581330.pdf>
12. Myroshnyk A.M. (2003) Ekonomichna pryroda rozvytku korporatyvnykh vidnosyn v Evropi v istorychnomu aspekti [The economic nature of the development of corporate relations in Europe in a historical aspect]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 7 (38), pp. 8–12.

13. Hruha H.I. (2011) Instytutsionalni ta pravovi umovy rozvytku korporatyvnoho sektora ekonomiky [Institutional and legal conditions for the development of the corporate sector of the economy]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, no. 6. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=289>
14. Braudel F. (1992) Civilization and Capitalism, 15th-18th Century: Vol. I The Structure of Everyday Life. University of California Press. Los Angeles, 624 p.
15. Burkovska A. V., Burkovskiy I. D., Lunkina T. I. (2015) Osoblyvosti vynyknennia i rozvytku birzh u krainakh svitu [Peculiarities of the emergence and development of exchanges in countries of the world]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 3, pp. 51–54. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/12837/1/>
16. Mortimer Ien (2018) Stolittia zmin. Yake stolittia bachylo naibilshe zmin i chomu tse vazhlyvo dlia nas [Which century saw the most changes and why it is important for us]. Kharkiv: Vyd-vo "Ranok": Fabula, p. 448.
17. Gunter Ogger (1982) Die Grunderjahre. Als der kapitalismus jung und verwegene war. Droemersch Verlag sanstalt Th. Knaur Nacht. München, Zürich, 384 p.
18. Vinnyk O.M. (2001) Aktsionerne pravo / Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Joint-stock law / Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-43571>
19. Kommercheskyi kodeks Frantsyy: v 2 t. (2019) [Commercial Code of France: in 2 vols.]. Kyiv: Alerta, vol. 1, p. 842.
20. Mitrofanov A. (1992) Aktsionerni tovarystva u metalurhiinii promyslovosti Ukrainy u XIX–pochatku XX st [Joint-stock companies in the metallurgical industry of Ukraine in the 19th–early 20th centuries]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 12, pp. 71–75.
21. Marshall A. (1947) Principles of Economics: an introductory volume Publisher: London: Macmillan.
22. Berle A.A., Means G.C. (1932) The Modern Corporation and Private Property. New York: MacMillan and Co. Available at: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/106085/mod_resource/content/1/DCO0318_Aula_0_Berle_Means.pdf
23. Iorhachova M. I. (2011) Kodeksy korporatyvnoho upravlinnia – napriamok rozvytku korporatyvnykh vidnosyn u kraini [Corporate governance codes – a direction of corporate relations development in the country]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 41 (2), pp. 193–201. Available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/>
24. Dyrektyva yevropeiskoho parlamentu i rady (YeS) 2017/1132 vid 14 chervnia 2017 roku shchodo deiakykh aspektiv korporatyvnoho prava (kodyfikatsiia) [Directive of the European Parliament and of the Council (EU) 2017/1132 of 14 June 2017 on certain aspects of company law (codification)]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_014-17#Text
25. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro korporatyzatsiiu pidpriemstv» vid 15 chervnia 1993 roku № 210/93 [On corporatization of enterprises: Decree of the President of Ukraine of 15 June 1993 No. 210/93]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210/93#Text>
26. Pro aktsionerni tovarystva: Zakon Ukrainy [On joint-stock companies: Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady 2023, № 18–19, st.81. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246520#Text>
27. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2022 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2022]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy 2023. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf
28. Kilkist zareiestrovanykh yurydychnykh osib za orhanizatsiino-pravovymy formamy hospodariuvannia [Number of registered legal entities by organizational and legal forms of business]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>